

Molnár Zoltán¹

A nők szerepe a kémkedésben a nagy háború idején, 1914–1918

The Role of Women in Espionage during the Great War, 1914–1918

Absztrakt

Munkám során igyekszem bemutatni a nők kémkedésben betöltött szerepét a nagy háború során. Megvizsgálom néhány jelentősebb kémnő történetét és sorsuk alakulását. Szerepük kiemelten fontos volt már abban az időben is, nemzetbiztonsági szempontból, hiszen az általuk végzett tevékenység, a megszerzett információ előnyhöz juttathatta az egyik hadviselő felet a másikkal szemben. Ezért az elhárításnak is lényeges volt tudnia ezekről a személyekről és tevékenységükről.

Kulcsszavak: elhárítás, első világháború, kémkedés, kém

Abstract

In my work, I present the role of women in espionage during the Great War. I will examine the history of some of the most important female spies and the development of their fate. Their role was extremely important even at that time, from the point of view of national security, since the activities they performed and the information they obtained could give one warring party an advantage over the other. Therefore, it was essential for the prevention to know about these persons and their activities.

Keywords: prevention, World War I., espionage, spy

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: molnarzoltan910211@gmail.com

A kémkedésről általában

A téma szempontjából nagyon fontos, hogy meghatározzuk a kémek definícióját. A nemzetközi egyezmények szerint kémnek azt az egyént tartották, aki titkosan, hamis indokkal, valamely hadviselő állam területén az ellenség számára információkat gyűjtött, vagy éppen arra törekedett. Lényeges, hogy ha valaki nem áruhában, hanem egyruhában végezte ezt a tevékenységet, s elfogták, nem kémként, hanem hadifogolyként kezelték. Az osztrák–magyar katonai büntető törvénykönyv halállal sújtotta a kémkedésben részt vevőket. A kémek kapcsán több típust különíthetünk el. Az ellenséges állam területén hosszabb ideig tartózkodó, letelepedett hírszerzőket általánosságban folyamatosan igénybe vették, és konstans módon gyűjtötték a híreket. Az utazó vagy futárkémek különleges feladatok végrehajtására, vagy a letelepedett kémek híryanagainak összegyűjtésére és hazaszállítására kaptak megbízást. Az alkalmi kémek nem hivatásszerűen foglalkoztak ezzel a tevékenységgel, általában foglalkozásuk (amelyet sokszor másik országban végeztek) teljesítése közben oldottak meg egy-egy feladatot. A szervező kémek igen komoly tapasztalattal rendelkeztek, akik egy másik vagy semleges ország területén szervezték meg és irányították a kémkedést. A hivatásos kémek elsősorban kalandvágyból, hazaszeretetből vagy üzleti megfontolásból választották ezt a tevékenységet. Voltak kettős kémek is, akik párhuzamosan dolgoztak két egymással szemben álló ország javára vagy éppen kárára. A nemzetközi kém ott vállalt munkát, ahol magasabb díjazásban részesült. Azonban sokkal megbízhatatlanabbak voltak, mint akiket a hazaszeretet vagy a gyűlölet vezérelt. Fontos szerepet töltöttek be az ipari kémek is, akik elsősorban az ellenfél hadi- és vegyipari gyártmányairól, technikai fejlesztéseiről informálódtak.²

Aki kémkedésre adta a fejét, annak nagyon sokféle tulajdonsággal kellett rendelkeznie. A magabiztosság, a leleményesség, a gyors felfogás, a nyelvtudás, a jó emberismeret és helyzetfelismerés, a becsületesség, a pontosság párosulva kötelességérzettel, a bátorság, a kalandvágy, illetve a nagyfokú katonai, politikai, történelmi és földrajzi tudás voltak a legjelentősebbek. Azonban az igazán jó kém legfontosabb jellemzője az volt, hogy pontosan tudja, miről szabad beszélnie, illetve miről kell hallgatnia, és azt is, hogy rejtett célkitűzéseit hogyan képes megvalósítani.³

Nők a kémkedés szolgálatában

Már az első világháborút megelőzően is alkalmaztak nőket különböző szenzitív információk megszerzése céljából, hiszen gyakran olyan dokumentumokhoz, adatokhoz hozzá tudtak férni női fortélyaik segítségével, amelyekhez a férfiak nem, vagy csak nehezen jutottak volna hozzá.

A korszakban igen nagy viták voltak arról, hogy a nők milyen mértékben használhatók fel kémszolgálatra és arról is, hogy mennyiire értékes híryanaghoz képesek hozzájutni. Az egyik tábor képviselői szerint a nők kitűnően alkalmasak ilyen szolgálatra,

² BALLA 2016: 148.

³ BOTÁR 1938: 3–4.

mert fellépésük nem kelt gyanút, ezért azokban a helyzetekben is képesek információkat szerezni, amelyekben a férfiak csődöt mondanának. Alkalmazhatóságukat tekintve úgy vélték, hogy az a célravezető, ha közvetlen feladatokkal látják el őket, vagy pedig betanított férfikémek feleségének adják ki magukat, akik előkelő férfiak feleségeinek udvarolnak, s ez által tudnak tőlük titkos információkat megszerezni.

A másik tábor képviselői úgy gondolták, hogy a kémkedés rideg, tárgyilagos foglalkozás, amelyhez a férfiak tapasztalata és idegrendszere szükséges. Úgy vélték, hogy a nők hisztérikusak, és javarészt csak kalandvágyból jelentkeznek erre a feladatra. A békeidőben végzett politikai vagy gazdasági kémkedés terén egyszerűbb esetekben a nőket is alkalmazhatónak vélték, azonban a háborús feladatokat nem nőnek valónak gondolták. Legfőbb akadálynak a nők katonai képzettségének hiányát nevezték meg.

Pilch Jenő művében kiemelte, hogy az előkelő hölgyek kitűnő eredményeket értek el a hírszerzés terén, hiszen nekik állt módjukban ismerőseiket feltűnés nélkül kikérdezni vagy kihallgatni. Pilch megjegyezte, hogy őket elsősorban a hazaszeretet, a szerelem vagy a gyűlölet motiválta, s nem a pénz. A német hírszolgálat ritkán alkalmazott nőket, mivel a döntő pillanatokban sok esetben árulták el magukat a nyomás alatt. Fontos, hogy a német hírszerzés általában arra használta a nőket, hogy az ellenséges hírszerzőszolgálatról információkat gyűjtsenek. A háborút megelőzően is bevett gyakorlat volt, hogy a német tiszti kaszinókban csinos hölgyek jelentek meg, akik különféle okmányokkal igazolták magukat, s engedélyt kértek képeslapok árusítására. Ezután a tiszték az asztalukhoz hívták őket és összebarátkoztak velük. E hölgyek elsősorban a segédtisztekre vetették ki hálójukat, mivel rendszerint ezek a tiszték őrizték a mozgósítási jegyzőkönyveket. A katonai szabályzat ellenére előfordult, hogy a segédtisztek hazavitték ezeket a dokumentumokat. Itt már általában a nő ügyességén múlt, hogy milyen információkat tudott összegyűjteni. Előfordult az is, hogy a kémnő titkos iratokról tudott fényképet készíteni.

A nők máskor semmilyen használható információt nem tudtak megszerezni. Nagyon sok balti nő jött például a német vonalához azzal az ürüggyel, hogy a harctér mögött szüleiket, rokonaikat szeretnék meglátogatni, de nagyon sok esetben lebuktak és letartóztatták őket. Az erotika szerepe mindig meghatározó volt a kémkedésben, különösen az első világháború idején, ezért a kémiszolgálat azt folyamatosan alkalmazta. Többször előfordult, hogy azok, akiknek a megfigyelésére kiküldték őket, beleszerettek az ügynökbe vagy a kémbe. Éppen ezért a prostituáltak sokszor alkalmasabbak voltak a kémiszolgálatra, mert számukra az bizonyos társadalmi felemelkedést jelentett. A nők továbbá szeretnek ragyogni és csillogni, s a legtöbben nem szeretnek ismeretlenségben maradni. Közülük a legtöbben a lelki teher alatt törtek meg, hiszen a háborúban minden nap szembe kellett nézniük a halállal. Az első világháború során a különböző nemzetek hírszolgálatának adatai szerint a nők között volt a legtöbb kettős kém. Az antant már a világháború elején külön iskolát hozott létre a kémnők kiképzésére, s a tehetséges növendékeknek jelentős pénzösszeget fizettek. Nagyon sokan jelentkeztek az angolok, a franciák, az oroszok, s még a németek közül is kémiszolgálatra. A német hadsereg egyik hírszerzőirodája szerint az antant szolgálatában mintegy 1000 kémnő dolgozott

már az első háborús évben. Közöttük számos arisztokrata származású nő volt, példának okáért követek, miniszterek, politikusok feleségei és leányai.⁴

Néhány különleges kémnő története

Általánosan elmondható, hogy csak kevesen írták be magukat tevékenységükkel a történelem lapjaira. A kémkedésben jelentősebb szerepet játszottak a nők. A legtöbben apró, harisnyakötőre felszerelhető fényképezőgéppel voltak felfegyverezve, annak segítségével fontos stratégiai helyekről készítettek felvételeket. A német határőröknek feltűnt, hogy nagyon sok terhes asszony megy át a német–holland határon. A britek angol nyelvű lapokat és titkos jelentéseket csempészték át segítségükkel a belga–holland határon. Eleinte kettőstalpú cipőket, kétbélésű kalapokat használtak, később dupla fenekű tejeskannákat.⁵ A megszerzett információk továbbításának és a határokon történő átjuttatásának számtalan módozata létezett, aminek sokszor csak a fantázia szabott határt. Ilyen technikák voltak például a női ékszerekbe, szappanokba, fogkrémes vagy gyufásdobozokba, utazóbőröndök fogantyúiba, nadrágtartókban csempészett feljegyzések. Voltak, akik a papírdarabkára írt szöveget hússzínű szalaggal a szájpaddásukhoz ragasztották, vagy olyanok is, akik kartörést szimulálva a gipszkötés alá rejtették irományukat. Megint mások a vékony selyempapíron található jegyzeteiket az orrukba vagy a fülükbe dugták, és elé vattapamacsot helyeztek. Az álcázást jól szolgálták a különféle ruhadarabok bélései, a lehajtható inggallérok, kesztyűujjak, esernyők, sétatob kifúrt nyele vagy fogantyúja, kezitükrök, kifúrt tollszárak, ceruzák, kulcsok vagy az olyan cigaretták, amelyeknek csak az egyik végében volt dohány.

Az is előfordult, hogy a levélbélyegek alá írtak vagy rajzoltak, a bélyegek fogazatának tönkretétele szintén fontos jelnek számított. A hölgyek hátára, illetve fehér zsebkendőre láthatatlan tintával rejtjeles irományt tettek. Határzár során a kémek például egy szélmalom lapátjainak mozgatásával, fényjelekkel, jelzőtüzekkel, váratlan harangozások segítségével továbbítottak fontos információkat a határ másik oldalára. A hírszerzés módszerei közül mindenképpen ki kell emelni a hadszínterek lakosságának, az ellenségtől megszökött katonáknak, a hadifoglyoknak és a fogságból hazatérőknek a beszámolóit is.⁶

Botár Árpád szerint a világháború során a kémek száma elérte a 45 ezret. A gyilkolás, a rablás, a betörés, a mérgezés, a bombadobás éppúgy a módszereik közé tartozott, mint a csábítás és a szerelem. A legkülönfélébb társadalmi háttérű emberek adták fejüket erre a szolgálatra: hercegnők és hercegek, félvilági nők, diplomaták, egyházi személyek, írók, grófnék és grófok, bárónék és bárók, vezérkari tisztek, politikusok, színésznők és színészek, zenészek, pincérek, lóhajcsárok és cirkuszi bohócok. A hölgyek tevékenységéről így értekezett:⁷ „A nők bátran, ravasz módszerekkel indultak

⁴ PILCH 1936. 1–9. A szerző a 20. századi magyar hadtudomány egyik kiemelkedő alakja, tudós, honvéd alezredes az MTA rendes tagja. 1928-ban az ő szerkesztésében jelent meg átfogó, összefoglaló munka az első világháború történetéről. Róla bővebben: BALLA 2022.

⁵ CSUNDERLIK (é. n.).

⁶ BALLA 2016.

⁷ BOTÁR 1938: 1.

harcba, mint a férfiak és kétségtelen tény, hogy leleményességükkel csodálatos eredményeket értek el.”⁸

Az egyik ilyen jelentősebb kémnő, Emma Stubert, aki bécsi származásának adta ki magát, az egyik német nagyherceggel el tudta hitetni, hogy egy magas rangú osztrák tiszt özvegye. Viszonyuknak köszönhetően sikerült megállapítania a francia állásokkal szemben álló német rádióállomások egész hálózatát, s ezt az információt megosztotta a franciákkal, akik akkortól hamis hírek tömegével árasztották el a német rádióállomásokat. Kiváló színészi alakításának köszönhetően sikerült egy veszélyes svájci kémeket lelepleznie. Később mint vöröskeresztes ápolónővér tűnt fel a harctéren, a németek által megszállt francia területekről kitoloncolt, megbízhatatlannak bélyegzett személyeket figyelte meg, s róluk szolgált hírekkel a franciák számára.

Különösen érdekes alakja volt a háborúban szolgálatot teljesítő kémnőknek Manja R. bárónő, aki 1916 májusában Popovánál orosz parasztfiúnak öltözve ment át az orosz vonalon és sikeresen eljutott egészen az oroszok főhadiszállásáig. Járatos volt a katonai kérdésekben, s rendkívül jól tudta álcázni magát, azonban erről az útvjáról már nem tért vissza.

Miss Boston a legkiválóbb kémnők egyike volt, aki hol ezen a néven, hol Grace Flahertyként, hol Dagmar Sörénzen néven tűnt fel. Leghíresebb akciója során sikerült lelepleznie a berni olasz követség attaséját. Az attasé lelkes híve volt az antantnak. Az angol követ egyik estélyén a követ úgy mutatta be az olasz attasénak a hölgyet, mint az unokahúgát. Amikor már bizalmi viszonyba kerültek, a fiatal diplomata bevallotta Grace-nek, hogy egyik este pókerben hatalmas összeget veszített, amelyet ha nem fizet ki, vége a diplomáciai pályafutásának. A nő kiállította neki a csekket, s arra kérte a diplomatát, hogy cserébe mindig igazat mondjon. Ekkor a nő elárulta neki, hogy ő a Sinn Féin mozgalom tagja, s gyűlöli Angliát. Ekkor a diplomata is bevallotta, hogy ő is csak látszólag pártolja az antantot, ugyanis eredetileg horvát származású és az osztrák–magyar kémiroda szolgálatában áll.⁹ Elmondta továbbá azt is, hogy fontos megbízásokat kapott, amelyeket Anglián keresztül kell lebonyolítania, meg is mutatott néhány robbanóanyaggal töltött tokot. A kémnő azonnal értesítette az angol konzult, és az egész társaságot letartóztatták.

Az egyik legfondorlatosabb kémnő Matilde Bäumlér berlini származású nő volt, akinek jelentős szerepe volt abban, hogy egy német utászhadnagy, Helmuth Wessel végül a francia kémiszolgálat ügynökévé vált. Kölnben az egyik francia ügynök bemutatott egy izig-vérig francia nőt, aki nem volt más, mint Matilde, akit Mademoiselle M. B.-ként ismertek a kémvilágban. A nőnek sikerült annyira behálóznia, hogy már ekkor fontos iratokat mutatott meg neki, s miután ez kiderült, külföldre menekült, majd a berlini haditörvényszék súlyos börtönbüntetésre ítélte. Büntetése letöltése után feleségül vette a nőt, s Nizzába költöztek. A tiszt francia szolgálatba szerződött. Módszerük lényege az volt, hogy a csinos hölgy megismerkedett német tisztekkel, s igyekezett rávenni őket, hogy nagyobb összegeket játsszanak el kaszinókban. Amikor

⁸ BOTÁR 1938: 1.

⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború alatti hírszerző és kémelhárító szolgálatának működéséről összefoglalóan lásd BALLA 2016.

nagyobb összegeket veszítettek, akkor nagyobb összegeket adtak nekik kölcsön azzal a feltétellel, hogy német katonai hírekkel, okmányokkal látják el őket.¹⁰

Sarah Aaronsohn 1890. január 5-én született az izraeli Zichron Yaakovban, amely ekkortájt az Oszmán Birodalom által megszállt tartomány része volt. 1915-ig Konstantinápolyban élt, azonban házassága megromlott, így hazatért szülővárosába. Útja során tanúja volt az örmény genocídiumnak, ezután döntött úgy, hogy a briteknek segítő zsidó kém szervezethez, a Nilihez csatlakozik. A szervezet feladata volt, hogy az oszmán területeken információkat gyűjtsön és azokat továbbítsa a brit ügynökök részére. 1917 szeptemberében a törökök azonban elfogtak egy postagalambot, amely egy titkos információt tartalmazó üzenetet akart továbbítani a briteknek. A kódot októberben megfejtették, majd a törökök körülvették Zichron Yaakovot és sokakat letartóztattak, köztük Sarah-t is. 1917. október 9-én öngyilkos lett.¹¹

Edith Cavell angol állampolgárként az egyik ápolónői iskola igazgatója volt Brüsszelben. A háború kitörését követően hatalmas magánkórházat nyitott meg, ahol a belga arisztokrata hölgyekkel a hadsereg sebesültjeit ápolta. A német haderő a Schlieffen-tervnek megfelelően villámgyorsan haladt keresztül Belgiumon. A németek megengedték, hogy a sebesülteket a lakosság ápolja, ugyanakkor elrendelték, hogy minden nyilvános vagy magánkórház jelentse be az ápolása alatt álló sebesülteket, akiket felépülésük után fogolytáborokba akartak szállítani. Minderre azért is volt szükség, mert a könnyebb sérültek vagy a felgyógyultak könnyen átjuthattak a holland határon és jelenthették az antantnak a német hadvezetés intézkedéseit. A hátszágban, a települések többségében léteztek ilyen intézmények, ahonnan tömegesen mehettek a holland határ felé a legjobban képzett ellenséges tisztek és katonák. A francia hírszerzőszolgálat kihasználta a helyzetet, és hamarosan megszervezték a fanatikus belga polgári és katonai kém szolgálatot. Edith Cavell ezen a területen dolgozott, nyilvántartotta a magánkórházakban a sebesülésből felépült katonákat, ruházattal, fegyverzettel, esetleg útlevelemmel segítette őket, s mindent megtett a kicsempészésükért. Sadi Kirschen, Edith Cavell védője, 1919-ben leírta ennek a szervezetnek a működését, amelynek élén Reginald Croy főherceg állt, akinek belligny-i kastélyába érkeztek a katonák, akik ott élelmet, ruhát, pénzt és hamis útlevelet kaptak. A munkáját nővére, Erzsébet hercegnő is segítette. Kilenc hónapon át működött, majd 1915 júliusában az egész szervezetet letartóztatták. A tárgyaláson Edith Cavell azzal védekezett, hogy azok, akiket a határon átsegített életveszélyben voltak. A hadbíróság halálra ítélte. A semleges államok és még Németország diplomatái is mindent elkövettek, hogy ne végezzék ki. Oscar von der Lancken-Wakenitz báró irányította a német kém- és kémelhárító osztályt Belgiumban, s az ő osztálya leplezte le Miss Cavellt. A háborút követően a porosz militarizmus könyörtelenségének megtestesítője volt a franciák és az angolok szemében. A háborús bűnösök antant által összeállított listáján II. Vilmos után a második helyen állt.¹²

¹⁰ PILCH 1936: 9–22.

¹¹ OROSZ 2014: 262.

¹² BOTÁR 1938: 145–149. Fontos forrás még a témakörhöz: ASZTALOS 2001: 204–206. Asztalos hét nyelven beszélő százados volt, aki nyugdíjazása után a konspiráció szabályait betartva tette közé világháborús emlékiratait egy vidéki lapban.

„Doktor Kisasszony”

Az egyik legismertebb kémnő, a Mademoiselle Docteur néven ismert, Elsbeth Schragmüller volt. 16 éves korában megismerkedett egy Karl von Wynanky nevű huszárkapitánnyal. Amikor viszonyuk kitudódott, a lányt az apja kitiltotta a házából, a kapitány pedig előbb otthagya a szolgálatot, majd később belépett a vasúti ezredbe. Legfőbb célja volt, hogy bekerüljön a vezérkarba. A Berlinben élő nőt már akkor tragédia érte, hiszen gyermekük halva született. A férfi azonban hatalmas adósságot halmozott fel, hitelezői pedig szorongatták. Bajtársa tanácsára jelentkezett a Nachrichtenbureau-hoz, a német hírszerzőirodához. Az egyik alkalommal a lányt is magával vitte. Fontos feladatuk volt: a francia tábori erődítések erős, illetve gyenge pontjainak a feltérképezése. Ekkor derült ki, hogy a lány kitűnően beszél franciául, s remekül megérteti magát a vasutasokkal, parasztokkal is. A kapitány beavatta a katonai szakismeretekbe is. Megadott útvonalon utaztak, svájci útlevéllel, botanikusnak kiadva magukat. Később azonban menekülniük kellett, s a férfi Kölnben meghalt. Ezután Elsbeth önállóan kezdett el dolgozni az irodának.

Rövidesen festőnőnek kiadva magát, svájci útlevéllel egy francia falucskában tűnt fel. Egy kis panzióban hamar a vendégek kedvencévé vált. Itt megismerkedett egy idősödő kapitánnyal, aki beleszeretett, s magával vitte a hadgyakorlatokra is. A kémnő képes volt megállapítani a francia csapatok erejét, összetételét. A kapitány az ágyúállásokat is megmutatta neki, s napokon keresztül a hegyes terepen át együtt járt a csapatokkal, feltérképezte mozgásukat. A gyakorlatok után a férfi megkérte a kezét. A Mademoiselle Docteur nevet egyébként azért kapta, mert gyakran hordott szemüveget. A nő, azzal az ürüggyel, hogy szülei beleegyezését kell kérnie, elutazott, s Svájcba váltott jegyet. Útközben azonban kiszállt, s vonattal Berlinbe ment. A német vezérkar nem akarta elhinni, hogy a francia tüzérség szinte beássa az ágyúkat, a nő által készített képek azonban eloszlatták a kétségeket. Mindez a háború kitörése előtt egy évvel történt. Megkapta a szokásos kémjelzést, azt követően 14 G. W. néven szerepelt. Berlinben azokat a beérkezett titkos híryanagyokat dolgozta fel, amelyek ellenséges katonai készülődésre vonatkoztak. 1914 tavaszán aztán Belgiumba küldték, ahol fontos feladatot teljesített: az ágyúk számát és űrméretét kellett megállapítania a lüttichi erődben, továbbá azt, hogyan szabályozzák a folyók és a csatornák vizét, s milyen állapotban vannak a vasútvonalak. Brüsszelben kezdte el a tevékenységét, ahol megismerkedett egy belga hadnaggyal. Azt állította, hogy lelkes francia, aki gyűlöli a németeket, s apja a francia hadsereg tisztje volt, s onnan származik a katonaság iránti érdeklődése. Dicsérte a francia haderőt, sajnálkozva beszélt a gyengén felszerelt belga hadseregről. A hadnagy erősen tiltakozott, s részleteket árult el neki. Az egyik kirándulásuk alatt azonban az erődök fegyverzetéről, a lövegek elhelyezkedéséről, űrméretéről készített jegyzetei kiszóródtak, amelyek a hadnagy kezébe kerültek, aki parancsot adott az egyik belga őrmesternek, hogy tartóztassák le. A lány menekülésre fogta, autója azonban fának csapódott, mégis sikerült Hollandiába átjutnia. Azután Párizson keresztül ismét Berlinbe utazott, ugyanakkor már az angol titkosszolgálat is a nyomában járt.

1914 júliusában Olaszországba kellett mennie, mivel az oda kiküldött német titkosügynöknek nem sikerült felderítenie, hogy milyen földmunkákat végeznek az olasz

partoknál. A nő azonnal hozzálátott a feladatához, hirdetőirodát nyitott Milánóban, megrendelte az összes újságot, amelyekből kivágta azokat a hirdetéseket, amelyekben a katonai hatóságok földmunkákra és betonépítkezésekre kértek ajánlatot. Így már egy vezérkari térkép segítségével meg lehetett állapítani, hogy az olasz hadvezetés milyen erősítési munkákat akar végezni. Majd a német ügynök segítségével, hamis francia útlevelemmel, mint ápolónő, elindult Párizsba. Megfigyelte az állomásokat, és a harctérre induló katonáktól megtudta a franciák felvonulási tervét. Majd egy új hamis útlevelem segítségével, amelyben egy belga tiszt lányaként szerepelt, s egy hivatalos paranccsal, amelynek értelmében kötelező bevonulnia egy belga tábori kórházba, végül sikerült egy francia katonai járműre feljutnia, amellyel francia és belga tisztek utaztak Brüsszelbe. Útközben sikerült megállapítania a francia felvonulás legfontosabb pontjait, erősségeit és gyengeségeit, valamint megtudta, hogy szükség esetén a francia hadsereg együtt fog működni a belgával Németország ellen. A tisztek a belga vezérkar irodájába is elvitték, a belga vezérkari főnöktől pedig megbizonyosodott a belga haderő támadó szándéka felől. Megtudta azt is, hogy 160 ezer brit katona is partra fog szállni szükség esetén. Egy francia vezérkari őrnagy beleszeretett, s sikerült megtudnia tőle a belga felvonulási tervet. Azután a lüttichi erőd állapotáról is szerzett információkat. Augusztus 4-én rongyos parasztasszonynak álcázva lépte át a német határt. Két nappal később Lüttich városát elfoglalták a németek.

Ezt követően még hónapokig a berlini irodában dolgozott, majd rövid kitérőre Angliába repült felderítő útra. 1916-ban a Nachrichtenbureau felszámolta az egész párizsi hálózatát, ő azonban egy volt görög tiszt ismerőse segítségével újra megnyitotta a fiókirodát, s ismét sikerült híreket továbbítania Németországba. Időközben megismerkedett a francia kémelhárító szolgálat egyik őrmesterével, aki néhány hét után házassági ajánlatot tett neki. Megtudta, hogy a Deuxième Bureau félmillió frank jutalmat tűzött ki annak, aki segít kézre keríteni a leghíresebb német kémnőt, akiről tudják, hogy a francia fővárosban tartózkodik. Azt is sikerült kiderítenie, hogy egy görög kereskedő ajánlatot tett a hírszerzőirodának, hogy megtalálja a kémnőt. Ekkor merész lépést tett: levelet küldött a görögnek, hogy jelenjen meg másnap egy Párizs melletti kisvárosban, ahol egy német ügynök jelentős összeget fog fizetni a tudósításért. A Deuxième Bureau-nak szintén levelet küldött azzal, hogy egy Kudojanisz nevű német kém titkos tudósítást fog átadni egy másik német ügynöknek. Miközben ő Németországba menekült, a görögöt és táncosnő barátnőjét letartóztatták.

1917-ben a hadviselő felek már a kimerülés határán álltak, ezért mindegyik hadvezetés számára lényeges kérdés volt, hogy behívták-e már a legfiatalabb korosztályt, őket milyen fegyvernemekbe osztották be, és ezektől a friss erőktől mennyire várható az ellenséges csapattestek megerősödése. A német hírszolgálatnak is elemi érdeke volt ezekre a kérdésekre választ találni. Tetézte a bajt, hogy egy Franciaországban működő kém elővigyázatlansága miatt a franciák tudomására jutott számos német ügynök neve. Elsbeth Párizsba utazott, ahol normandiai cselédlánynak adta ki magát, majd néhány nap után sikerült bejutnia a Deuxième Bureau székhelyére, ahol takarítónői állást kapott. Szorgosan dolgozott, még az éjszakai takarítást is elvállalta. Az egyik őrködő katonát elkábította, s elvitt minden olyan iratot, amely a Németországban és a semleges országokban működő francia ügynökökre vonatkozott. A tetteit sohasem találták meg. A normandiai cselédlány a svájci határon át menekült vissza

hazájába. A háború utolsó évének tavaszán, a nagy offenzíva megindítása előtt a német kémiszolgálatnak fontos információkat kellett megtudnia a francia csapatok erejéről, moráljáról.

Doktor Kisasszony Barcelonába utazott, ahol egy dél-amerikai ültetvényes feleségének adta ki magát, aki azért érkezett Spanyolországba, hogy vöröskeresztes segélyakciókat szervezzen. Sikerült a legjobb társaságokba beépülnie, s rávenni hét arisztokrata hölgyet az akció megszervezésére, amelynek célja a francia sebesültek ápolása volt. Élelmiszereket, orvosságot és ruhaneműt szállítottak. Végigjárták a tábori kórházakat, s gyakran maguk is segítettek a sebesültek ápolásában. Az egyik alkalommal épp egy belga főhadnagy jutott neki, aki leleplezte. Végül sikerült elmenekülnie, egy előretolt német őrs letartóztatta, de amikor kiderült, hogy kicsoda, a német főhadiszállásra szállították. Ezután már csak Berlinben végzett irodai munkát, idegállapota súlyosan megromlott, morfiumon és kábítószereken élt, végül egy svájci szanatóriumba szállították.¹³

A legismertebb kémnő – Mata Hari

Már származásáról és gyermekkoráról is eltérően vélekednek a szakirodalomban. Egyesek szerint nagypolgári családba született 1876. augusztus 7-én a hollandiai Leeuwardenben, Frízföldön. Mások viszont úgy gondolják, hogy apja holland ültetvényes volt Jáva szigetén, míg anyja maláj származású.¹⁴ A források többsége azonban egyetért abban, hogy a hollandiai városban született Margaretha Geertruida néven, egy kalapkészítő, bizonyos Adam Zelle egyetlen leányaként. A lánynak három öccse is volt. A férfi üzlete 1891-ben csődbe ment, s meghalt a gyermekek édesanyja, Antje van der Meulen is. Ezt követően a család Amszterdamba költözött, ahol az édesapa hamarosan ismét megházasodott. Lánya azonban keresztapjához került, aki óvónőképzőbe íratta be Sneek városában. A fiatal nő hanyagolta, majd abba is hagyta a tanulmányait, s inkább egy másik nagybátyjához Hágába költözött. Valószínűleg azért, mert viszonya volt az intézmény igazgatójával. Alig 20 évesen egy házassági hirdetés révén ismerte meg leendő férjét Amszterdamban. Rudolf MacLeod egy majd 20 évvel idősebb skót katonatiszt volt, aki a gyarmatokon teljesített szolgálatot. 1895. július 11-én Amszterdamban összeházasodtak, majd a férj kötelességei miatt nem sokkal később Kelet-Indiába, egészen pontosan Jáva szigetére költöztek.¹⁵

A párnak két gyermeke született, a házasságuk azonban tönkrement, mivel a férj alkoholistává vált és rendszeresen bántalmazta a feleségét. Előbb 1899-ben fiuk, Norman-John, majd 1919-ben lányuk, Louise Jeanne is meghalt. A fiú halála után házasságuk végleg megromlott, Margaretha egy holland gyarmati tiszt szeretője lett. Miután visszatértek Hollandiába, a nő külön is költözött a férjétől. A meggyötört asszony Indonéziában, a helyi kultúrában, főleg a táncművészet tanulmányozásában látta örömét. Így született meg későbbi művészneve a Mata Hari, amely azt jelenti, a Hajnal szeme. 1903-ban Párizsba költözött, ahol előbb színésznői babérokra tört,

¹³ BOTÁR 1938: 22–37.

¹⁴ KRONSTEIN 1985: 9.

¹⁵ KATONA 2014: 83.

majd egy festő modellje lett. Ezután egy cirkuszban dolgozott mint lovas artista. Legendássá vált táncosi karrierje azonban csak 1905-ben kezdődött, amikor Lady MacLeod néven fellépett a párizsi Musée Guimet színpadán. Hamarosan már Mata Hari művésznéven táncolt, egzotikus, a misztikus Keletet megidéző műsora egész Európában keresetté vált. Noha nem számított tipikus szépségideálnak, s tehetsége is elmaradt a kortársaitól, erotikus, szexuálisan túlfűtött produkciói nagy hatást gyakoroltak a férfiakra és rendre botrányt okoztak. Még Egyiptomba is sikerült eljutnia. Azonban karrierje hanyatlásnak indult, hiszen sorra bukkantak fel az őt utánzó, egzotikus táncosnők. Megélhetési gondjai fokozódtak, és hamarosan keresett kurtizán lett. Nagy-Britanniától Oroszországon át belépést nyert az előkelő arisztokraták, politikusok köreibbe, és széles körű kapcsolati hálót épített ki. Leghíresebb szeretője a német koronaherceg, Frigyes Vilmos volt.

Fontos kiemelni, hogy nem lehet pontosan tudni, a nagy háború kitörését követően megpróbálták-e titkosszolgálati célokra felhasználni a kapcsolatait. Végül azonban ez a gyanú okozta a vesztét. Hollandia semleges állam volt, így állampolgárként szabad mozgása volt a határokon keresztül, ami miatt kémkedésre tökéletesen alkalmas lehetett.¹⁶

Ellentmondások a források, hogy miként vált kémmé Mata Hari. Vannak, akik azt állították, hogy Pierre de Montessac márkival (valódi neve Netley Lucas) esett szerelembe. A férfi nagyvilági szélhámos volt, s már a háborút megelőzően is a német Nachrichtenbureau ügynöke. Valószínűleg rajta keresztül került kapcsolatba a német kém szolgálattal Mata Hari. 1914-ben már Berlinbe költözött, megint más hírek alapján ekkor már Georges Ladoux, a francia kémelhárítás kapitánya révén, a Deuxième Bureau alkalmazásában is állt, tehát kettős ügynök volt. 1916-ban egy bizonyos Hanna Wittig (Jane Joséphine Anna Françoise) nevű nőnek (aki a háborút követően Claude France néven közismert színésznővé vált Franciaországban) tudomására jutott két német ügynök között lezajlott beszélgetés, amelyből kiderült, hogy a H-21-es számú német kém Párizsba fog utazni, s számára pénzt kell oda küldeni. Ez az összeg mindössze 15 ezer pezeta (nagyjából 5000 frank) volt, amelyet a H-21-es számára az egyik párizsi bankba kellett utalni. Az erről az összegről szóló bizonylatot találták meg a franciák Mata Harinál, és ez vált perdöntő bizonyítékká arra nézve, hogy a németeknek kémkedett. A nőt egykori beszervezője, a francia kémelhárítás kapitánya tartóztatta le 1917. február 13-án a párizsi Elysée Palace Hotelban.¹⁷ Bűnösségére azonban a gyanús utazásokon túl mindössze egy elfogott német rejtjeles üzenet utalt, amelyben a madridi nagykövet azt írta, hogy az antantnak sikerült elfognia a H-21-es ügynököt. Továbbá egy üveg láthatatlan tinta, amelyet a szállodájában találtak. Mindezen bizonyítékok alapján egy száz évre titkosított hadbíróági eljárás során 1917. július 25-én halálra ítélték.¹⁸

Pere 1917. június 24-én kezdődött, s ma már jól látható, hogy előre eltervezett koncepció per áldozata lett. Hiszen a halálos ítélet melletti érvelés kulcsfontosságú eleme volt a kémnő szerepének felnagyítása, jelentőségének eltúlzása. Mata Hari a tárgyaláson nem titkolta, hogy szoros kapcsolatban állt az Amszterdamban tartózkodó német rezidenssel, de azt állította, hogy a pénzt szerelmi szolgáltatásaiért

¹⁶ TARJÁN (é. n.).

¹⁷ KATONA 2014: 86–87.

¹⁸ TARJÁN (é. n.).

kapta. Ma már jól látható, hogy kémként semmilyen komolyabb eredményt nem ért el, egyszerűen példát akartak a személyével statuálni. Semmi esetre sem volt mesteri kém, ahogyan a róla szóló legendákban írták.

2001 végén a Mata Hari Alapítvány és szülővárosa, Leeuwarden kezdeményezésére a városban működő Fríz Múzeum emlékszobát rendezett be, és hivatalosan indítványozták a francia igazságügyi hatóságoknál az 1917-ben meghozott ítélet felülvizsgálatát. A 2002 őszi megszületett döntés alapján az ellene felhozott vádakban ártatlan volt.

A világháború vége közeledtével a francia állam nem engedhette meg, hogy egy kémkedéssel megvádolt ember megússzon egy ilyen pert. Mata Hari kivégzésével a hatóságok célja az esetleges követők elrettentése volt, pere és az ítélet pedig azt az üzenetet hordozta, hogy Franciaország nem tűri az árulást, akárkiről is legyen szó, legyen akármilyen híres. 1917. október 15-én a vincenne-i erdőben agyonlőtték.¹⁹

Habár a per anyagának 2017-ig titkosnak kellett volna maradnia, Russell Warren Howe, a táncosnő életrajzírójának nyomására a hatóságok 1985-ben nyilvánossá tették az ügy aktáit. Mivel az iratanyag nagyon hosszú időn át titkos maradt, Mata Hari történetét a fantázia jelentősen kiszínezte, és táptalajt adott a legendáknak.²⁰

Kronstein Gábor szerint sorsát alapvetően három egymással szoros kapcsolatban álló politikai szempont döntötte el. Az egyik legfontosabb, hogy a szakértők nem tudták szétválasztani, milyen károkat okozott Mata Hari, s milyen veszteségeket mások, leginkább a már fentebb bemutatott Doktor Kisasszony. Így megdöbbentő módon, 50 ezer ember halálával és hatalmas gazdasági károk okozásával vádolták. A másik ok propagandisztikus volt. Franciaország a világháború végére elszegényedett, s a közvéleményt azzal próbálták nyugtatni, hogy nyilvánosan elítélték az erkölcstelenséget. A legjelentősebb szempont azonban az volt, hogy a francia katonák kimerültek az évekig tartó állásháborúban, az amerikaiak segítségével ekkor még csak ígéret volt, s egyre több katona adta zendülésre a fejét. A rendet a terror eszközével állították helyre. Kronstein már ebben az 1985-ben megjelent tanulmányában a források alapján vizsgálta azt a fontos kérdést, hogy egyáltalán kémkedett-e Mata Hari, és ha igen, mennyire volt veszélyes hírszerző.²¹

Botár Árpád, aki hírszerzőtiszttel volt a világháborúban, az 1938-ban megjelent *Láthatatlan hadsereg* című könyvében is a konkrét bizonyítékok hiányáról, s a nő ártatlanságáról írt.²²

Kronstein viszont kiemelte, hogy a kutatók többsége egyetért abban, hogy kettős ügynök volt, azonban tettei súlyát túlságosan felnagyították. Megszólalt az ügyben Elisabeth Schragmüller, azaz Doktor Kisasszony is, aki úgy vélte, hogy Mata Hari egyszerűen alkalmatlan volt a kémkedésre. Kiemelte azt is, hogy az ítélet a kor szellemének megfelelt, ugyanakkor Elisabeth elismerte, hogy semmiféle kárt nem okozott Franciaországnak, mivel sem gazdasági, sem politikai, sem katonai téren nem jelentett lényeges információkat.

¹⁹ KATONA 2014: 87–88. Forrásként lásd még BODA–REGÉNYI 2019: 115.

²⁰ TARJÁN (é. n.).

²¹ KRONSTEIN 1985: 11.

²² BOTÁR 1938: 100–101.

A tárgyaláson Mata Hari ellen valló Hanna Wittig azonban nem tudott tovább élni a teherrel, és 1928-ban öngyilkosságot követett el.²³

Osztrák–magyar kémnők Romániában

A semleges Románia ideális terület volt kémkedés szempontjából. Sokan ingadoztak az országban az antant és a központi hatalmak között. Asztalos Aladár a románok magatartásáról így írt: „Nem volt olyan miniszter, diplomata vagy vezérkari tiszt, akit meg ne lehetett volna szólaltatni, aki barátságból vagy haragból, pénzért vagy szép nő szerelméért el ne beszélt volna titkait, bármelyik fél embereivel állott is szemben.”²⁴

A bukaresti kémvilágnak az egyik legfurcsább alakja, az örmény–zsidó származású Cingaroff volt, akivel a monarchia hírszerzőtiszte is kapcsolatba lépett. Ha valamelyik kémről meg akarták tudni, kettős játékot űz-e, Cingaroffot bízták meg az információk megszerzésével, aki hatalmas nyelvtudással rendelkezett, valamennyi kelet-európai nyelven kommunikált. Ugyanakkor az osztrák–magyar hírszerzők nem bíztak benne, állandó megfigyelés alatt tartották Magyarországon és Bukarestben is. A román fővárosban két elbűvölő magyar hölgy vigyázott rá: a karcsú, szőke és nagy műveltséggel rendelkező Zseni és a bohém természetű, barna hajú, 18 éves Babi. Mindketten itt éltek, és a legkiválóbb táncosnők voltak. Cingaroff megfigyelése alatt kiderítették, hogy az szoros kapcsolatot tart fenn az orosz katonai attasé ügynökével, Popoffal, és a két leány jelentése alapján még komolyabb megfigyelés alá helyezték Cingaroffot. Az orosz ügynököt leitatták, majd Babi lakására vitték, ahol a leány kiemelte a zsebéből a bizalmas iratanyagot, amelyet az osztrák–magyar kémiroda vezetőjéhez továbbított, aki lefényképezte a boríték tartalmát. Majd Zseni sietve Babihoz rohant, hogy visszacsempéssze Cingaroff zsebébe a dokumentumokat. Azokból kiderült, hogy a megfigyelt személy kettős kém volt, aki az oroszoknak, a románoknak, a szerbeknek és a monarchiának is jelentett. Ő robbantotta fel a bécsújhelyi osztrák–magyar lőporgyárat is. Végül a bolgárok végezték ki. A bukaresti osztrák–magyar hírszerzőtiszte arra utasították, hogy figyeltesse meg és szerezzen tárgyi bizonyítékokat attól a román vezérkari tiszttől, aki valószínűsíthetően a román és az orosz vezérkar között összekötőként tevékenykedett és Galacon keresztül hetente az oroszországi Renibe utazott. A parancs már abban az időben érkezett, amikor a román semlegesség feladása mindinkább közeledni látszott. Végül a már említett Babira hárult a feladat megoldása, aki a román hadügyminisztériumban elhelyezett besúgó segítségével kinyomozta az összekötő tiszt nevét, személyleírását és a Bukarestből való indulásának pontos idejét. A román tiszttel a vonaton megismerkedett, aki megosztotta vele küldetése jelentőségét, és a román hadsereg szinte minden titkát elfecsegte. Babi viszont azt a futártáskát szerette volna megkaparintani, amelyet a vezérkari kapitány a kezei között tartott. Ploestibe érkezve – amely átszálló állomás volt Galac és Predeál között – leszálltak a vonatról és a vasúti étterem teraszán kettesben ebédeltek. Az aktatáska az asztalon volt, a kapitány rajta könyökölt és így evett. Pár perccel

²³ KRONSTEIN 1985: 11.

²⁴ ASZTALOS 2001: 45.

az indulás előtt arra kérte a kapitányt, hogy pakoljon be neki süteményeket a vasúti vendéglő asztaláról. Miután a tiszt eltávozott, a poharába hánytatószerrel fecskendezett, s a kapitányt erős rosszullet kezdte gyötörni. A kalandos esetről Asztalos így írt: „Kezéből kivette a táskát, betuszkolta a kocsiába, onnan a mellékhelyiségbe. Rázárta az ajtót és átugrott a Predeal felé már mozgásban lévő vonatra. Parancsnoka alig tudta elkapni karcsú derekát.”

Hilda grófnő a magyar mellett számos európai nyelven beszélt. Magas, csodaszép, fekete hajú asszony volt, csupa finomság és jóság áradt lényéből, így könnyen magához vonzotta a tekinteteket. Férje diplomata volt az Oszmán Birodalomban. Konstantinápolyban jelentkezett kémszolgálatra. Első megbízása Hildát Bukarestbe szólította. Vendégei a román arisztokrata körökből kerültek ki. Azt hangoztatta, hogy válófélben van, mivel ő olasz, a férje pedig osztrák diplomata, és nem értik meg egymást. Pár héten belül már fontos politikai információkat szolgáltatott. Feltehetően figyelték, azonban valóoperére hivatkozva hetente az osztrák–magyar követségre majd Konstanzába utazott. Ezen alkalmak során tudta híreit megosztani és leadni. Olykor Sinaiában is megfordult, a Caraiman szállóban, ahol olyan nemzetközi társaság jött össze, amely Monte-Carlóval is vetekedett. Hilda grófnő lelkiismeretes hírszerző volt, aki kiváló modorával, szépségével rabul ejtette a román vezérkari főnök segédtisztjét. Románia semlegességének vége felé az osztrák–magyar hadvezetőség szerette volna ismerni a románok felvonulási tervét. Hilda jelentette, hogy a segédtiszt arra kérte, legyen segítségére, hogy a német hadvezetőségnek elárulhassa a román felvonulás terveit. A nő végül átvette a terveket és megpróbálta azokat értékesíteni, amelyek a bukaresti osztrák–magyar hírszerzőtiszthez kerültek, aki lefényképezte azokat, majd visszaadta a grófnőnek. Arra kérve, hogy mondja meg Marinescu segédtisztnek, hogyha a terveket a hadüzenet előtt két héttel megkapja a német vezérkar, 200 ezer márkát kap értük. A segédtiszt elfogadta az ajánlatot. Hilda grófnőt pedig Bécsbe rendelték, mert féltő volt, hogy a Marinescuval való barátsága árthat az ügynek. Miután az asszony az osztrák fővárosba utazott, a vezérkari őrnagy főbe lőtte magát. Hilda teljesen elszegényedett, angol nyelvórákat adott Budapesten, férje meghalt, és nyugdíjat sem kapott. A világháború végén eladta kétezer holdnyi birtokát, és azt hadikölcsönökbe fektette.²⁵

Összegzés

Tanulmányomban néhány jelentősebb nőt mutattam be, akik az első világháború során valamilyen módon hozzájárultak a hadiviselő államok kém- és hírszolgálatának információhoz jutásához. Gyakran a csábításon túl veszélyes, szövevényes feladatokat vállaltak, bátorsággal, az életük árán is. Sokan, akik túléltek a háborút, lelkileg mentek tönkre. Hazájukat szolgálták, ám akadtak közöttük kettős ügynökök is, és azt fontos megjegyezni, hogy sokszor olyan információkhoz jutottak hozzá, amelyeknek nagy jelentősége volt a hadvezetés és komoly kockázata az ellenség számára.

²⁵ ASZTALOS 2001: 48–57.

Többeknek azonban, mint például Mata Harinak és Edith Cavellnek a szerepét felnagyították, és propagandisztikus, valamint az elrettentést szolgáló célok miatt kellett meghalniuk. A tevékenységükről szóló dokumentumok titkosítása miatt pedig számtalan legenda vette körül személyüket, amelyek különböző összeesküvés-elméleteknek is kiváló táptalajt jelentettek. Végül a Romániában szolgálatot teljesítő kémnők közül emeltem ki néhányat, akik tevékenységükkel hozzájárultak a románok elleni harc sikerességéhez.

Irodalomjegyzék

- ASZTALOS Aladár (2001): *Kémek az első világháborúban. Egy magyar hírszerző feljegyzései*. Budapest: Anno.
- BALLA Tibor (2016): Az osztrák–magyar hírszerző és kémelhárító szolgálat szervezete és működése a Nagy Háború idején. *Honvédségi Szemle*, 144(1), 144–151.
- BALLA Tibor (2022): Pilch Jenő (1872–1937). In CSIKÁNY Tamás – HAUSNER Gábor (szerk.): *Ludovikás életutak*. Budapest: Ludovika, 213–226.
- BODA József – REGÉNYI Kund szerk. (2019): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus.
- BOTÁR Árpád (1938): *A láthatatlan hadsereg. Kémek, árulók, merénylők*. Tapolca: Tapolcai Lapok Nyomdavidallata.
- CSUNDERLIK Péter (é. n.): Harisnyakötőre erősített fényképezőgép, dupla fenekű tejeskanna, kétbélésű kalapok – Belgium, mint „kémpanya”. *Elsovh.hu*, (é. n.). Online: <http://elsovh.hu/harisnyakotore-erosített-fenykepezogep-dupla-feneku-tejeskanna-ketbelesu-kalapok-Belgium-mint-kempanya/>
- KATONA Csaba (2014): „Mata Hari szeress belém!” A színpad táncosnőjétől a filmek kémnőjéig. In *Kémek, ügynökök, besúgók – Az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Konferenciák VI. Szombathely: Mediawave Alapítvány Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. 81–93.
- KRONSTEIN Gábor (1985): Mata Hari. *História*, 7(4), 9–11.
- OROSZ László (2014): Öt híres kémnő a XX. század történelméből. *Hadtudományi Szemle*, 7(3), 259–265.
- PILCH Jenő szerk. (1936): *A hírszerzés és a kémkedés története*. III. kötet. 1. rész. Budapest: Franklin Társulat.
- TARJÁN M. Tamás: 1917. július 25. Halálra ítélik Mata Harit. *Rubicon Online*, (é. n.). Online: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1917_julius_25_halalra_itelek_mata_harit/